अम्भोजं, क्ली, (अम्भसि जायते, अम्भस् + जन् + ड ।) पद्मं । इति शब्दरत्नावली ॥ सारसपक्षी । पुष्कराह्व इत्यमरेणोक्तत्वात् । चन्द्रे पुं । यथा । "पिबन्तं त्वन्मुखाम्भोजच्युतं हरिकथामृतं" । इति श्रीभागवतं ॥ जलजाते त्रि ॥

अम्भोजन्मजनिः, पुं, (अम्भोजन्मनि विष्णुनाभिपद्मे जनिः जन्म यस्य सः ।) ब्रह्मा । यथा,—
"अम्भोजन्मजनिस्तदन्तरगतो वत्सानितो वत्सपान्" । इति श्रीभागवतं ॥

अम्भोजयोनिः, पुं, (अम्भोजं नारायणनाभिपद्मं योनिरुत्पत्तिस्थानं यस्य सः ।) ब्रह्मा । यथा,—
"सदनमुपगतोऽहं पूर्व्वमम्भोजयोनेः" ॥
इति प्रबोधचन्द्रोदयः ॥

अम्भोजिनी, स्त्री, (अम्भोज + समूहार्थे इनि ततः ङीप् ।) पद्मलता । पद्मसमूहः । पद्मयुक्तदेशः । इति शब्दरत्नावली । (पद्मिनी । नलिनी । "अम्भोजिनीवननिवासविलासहेतुं हंसस्य हन्तुमपरामपि तां विधाता" । इति नीतिशतके ।)

अम्भोदः, पुं, (अम्भो जलं ददाति, अम्भस् + दा + कः ।) मेघः । मुस्तकं । इति शब्दरत्नावली ॥ (जलदानकर्त्तरि, त्रि ।)

अम्भोधरः, पुं, (अम्भः जलं धरति, धृ + अच् ।) मेघः । ("सशीकराम्भोधरमत्तकुञ्जरः" । इति ऋतुसंहारे ।) मुस्तकं । इति शब्दरत्नावली ॥

अम्भोधिः, पुं, (अम्भांसि धीयन्ते अत्र, धा + आधारे किः ।) समुद्रः । इति शब्दरत्नावली ॥
("अयं रत्नाकरोऽम्भोधिरित्यसेवि धनाशया ।
धनं दूरेऽस्तु वदनमपूरि क्षारवारिभिः" ॥
इति साहित्यदर्पणे ।
"सम्भूयाम्भोधिमभ्येति महानद्यो नगापगाः" ।
इति माघः ।)

अम्भोधिवल्लभः, पुं, (अम्भोधेः वल्लभः, षष्ठीतत्पुरुषः ।) प्रवालः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्भोनिधिः, पुं, (अम्भांसि निधीयन्तेऽत्र, अम्भस् + नि + धा + किः ।) समुद्रः । इति शब्दरत्नावली ॥
("असूत सा नागवधूपभोग्यं
मैनाकमम्भोनिधिबद्धसख्यं" ।
इति कुमारसम्भवे । विष्णोः सहस्रनाममध्ये परिगणितो नामभेदः, अम्भांसि देवमनुष्यादयो निधीयन्ते अस्मिन् इति व्युत्पत्त्या, नारायणस्य सर्व्वाश्रयत्वात् । "अम्भोनिधिरनन्तात्मा" । इति महाभारते ।)

अम्भोराशिः, पुं, (अम्भसां राशिरिव एकत्रोपचितत्वात् ।) समुद्रः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्भोरुहं, क्ली, (अम्भसि रोहति, अम्भस् + रुह + कः ।) पद्मं । ("आस्ये पूर्णशशाङ्कता नयनयोस्तादात्म्यमम्भोरुहां" । इति भामिनीविलासे ।) सारसपक्षी । इत्यमरः ॥

अम्मयं, त्रि, (अपां विकारादि, अप् + मयट् ।) जलविकारं । फेनादि । इत्यमरः ॥ जलमये त्रि । यथा,—
"न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ।
ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः" ॥
इति श्रीभागवतं ॥
("सौरीभिरिव नाड़ीभिरमृताख्याभिरम्मयः" ।
इति रघुवंशे ।)

अम्रः, पुं, (अमति सौरभेण दूरं गच्छति, अम + रन् ।) आम्रवृक्षः । फले क्लीवं । इति शब्दरत्नावली ॥

अम्रातः, पुं, (अम्लं रसं सर्व्वत्र पत्रपुष्पादौ अतति व्याप्नोति, अम्ल + अत + अण् वा लस्य रत्वं, पक्षे अम्लातः ।) आम्रातकवृक्षः ॥ इति शब्दमाला ॥

अम्रातकः, पुं, (अम्लं रसं सर्व्वत्र पत्रपुष्पादौ अतति व्याप्नोति अम्र + अत + अण् + स्वार्थे कन् ।) आम्रातकवृक्षः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
("आम्राम्रातकजम्बूत्वक् कषाये विपचेद्बुधः ।
यवागूं शालिभिर्युक्तां तां भुक्त्वा ग्रहणीं जयेत्" ॥
इति शार्ङ्गधरः ॥)

अम्लं, क्ली, (अम + क्ल ।) तक्रं । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लः, पुं, (अम + क्ल ।) षड्रसमध्ये रसविशेषः । टक इति भाषा । तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्लः । इति सुश्रुतः । अस्य गुणाः । शाकवद्दोषकारित्वं । हृद्यत्वं । रुच्यग्निरक्तमांसकारित्वं । शीतलत्वं । वायुनाशित्वं । स्निग्धोष्णत्वं । कटुरसतोऽधिकोष्णवीर्य्यत्वं । जिह्वोद्वेगकारित्वञ्च । इति राजवल्लभः ॥ अस्य दन्तोद्वेगकारित्वगुणोऽप्यस्ति । अपि च । प्रीत्यग्निपटुताकारित्वं । प्रपाचनत्वं । इति राजनिर्घण्टः ॥ * ॥ तदतिशयभक्षणगुणाः । पाचकत्वं । पित्तश्लेष्मवान्तिक्लेदकारित्वं । लघुत्वं । उष्णत्वं । वहिःशीतत्वं । वायुनाशित्वञ्च । इति राजवल्लभः ॥ भ्रान्तितुष्टिकफपाण्डुदोषकार्श्यकासकारित्वं । इति राजनिर्घण्टः ॥ तद्वति त्रि । इत्यमरः ॥ * ॥ अम्लवेतसः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (यदाह वाभटः ॥ "अम्लः क्षालयते मुखम् ।
हर्षणो रोमदन्तानामक्षिभ्रुवनिकोचनः
अम्लोऽग्निदीप्तिकृत् स्निग्धो हृद्यः पाचनरोचनः ॥
उष्णवीर्य्यो हिमस्पर्शः प्रीणनः क्लेदनो लघुः ।
करोति कफपित्तास्रं मूढ़वातानुलोमनम् ॥
सोऽत्यभ्यस्तस्तनोः कुर्य्याच्छैथिल्यं तिमिरं भ्रमं ।
कण्डुपाण्डुत्ववीसर्पशोफविस्फोटतृड्ज्वरान्" ॥
हारीतेन यदुक्तं तद्यथा,—
"जिह्वाक्लेदं जनयति तथा नेत्रनैर्म्मल्यकारी,
बीभत्सं वा जनयति तथा वातरोगापहारी ।
कण्डूकुष्ठक्षतरुजकरै लोलितः शोफिने स्यादम्लः प्रोक्तः पवनशमनोऽसृक्प्रकोपं तनोति" ॥
सुश्रुतश्चाह ॥ "अम्लो जरणः पाचनः पवननिग्रहणोऽनुलोमनः कोष्ठ-विदाही वहिःशीतः क्लेदनः प्रायशो हृद्यश्चेति । स एवंगुणोप्येक एवात्यर्थमुपसेव्यमानो दन्तहर्ष-नयन-सम्मीलन-रोमसंवेजनकफविलयन-शरीरशैथिल्यान्यापादयति तथा क्षताभिहत-दग्ध-दष्ट-भग्न-रुग्न-शून-प्रच्युतावमूत्रित-विसर्पित-छिन्न भिन्न-विद्धोत्पिष्टादीनि पाचयत्याग्नेयस्वभावात् परिदहति कण्ठमुरोहृदयञ्चेति" ॥ ० ॥
"अम्लो रसो भक्तं रोचयति, अग्निं दीपयति, देहं बृंहयति, जर्ज्जरयति, मनो बोधयति, इन्द्रियाणि दृढ़ीकरोति, बलं बर्द्धयति, वातमनुलोमयति, हृदयं तर्पयति, आस्यं संस्रावयति, भुक्तमपकर्षयति, क्लेदं जनयति, प्रीणयति । लघुरुष्णः स्निग्धश्च ॥ स एवंगुणोऽप्येक एवात्यर्थमुपयुज्यमानो दन्तान् हर्षयति, तर्पयति, संमीलयति अक्षिणी, संवीजयति लोमानि, कफं विलापयति, पित्तमभिवर्द्धयति, रक्तं दूषयति, मांसं विदहति, कायं शिथिलीकरोति, क्षीण-क्षत-कृशदुर्ब्बलानां श्वयथुमापादयति । अपि च क्षताभिहत-दष्ट-दग्ध-भग्न-शून--च्युतावमूत्रित-परिसर्पित-मर्द्दित-च्छिन्न-विद्धोत्पिष्टादीनि पाचयत्याग्नेयस्वभावात् परिदहति कण्ठमुरोहृदयञ्च" ॥ इति चरकः ॥)

अम्लकः, पुं, (अल्पोऽम्लः अल्पार्थे कन् ।) लकुचवृक्षः । इति शब्दरत्नावली ॥ (लकुचशब्देऽस्य गुणादयो ज्ञातव्याः ॥)

अम्लकाण्डं, क्ली, (अम्लं काण्डं यस्य ।) लवणतृणं । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लकेशरः, पुं, (अम्लः केशरो यस्य ।) मातुलुङ्गः । वीजपूरः । इति रत्नमाला ॥ (टावालेवु इति भाषा ।)

अम्लचूड़ः, पुं, (अम्ला चूड़ा शिखा यस्य ।) अम्लशाकः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लजम्बीरः, पुं, (अम्लो जम्बीरः ।) अम्लनिम्बूकः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लनायकः, पुं, (अम्लं रसं नयति, नी + ण्वुल् ।) अम्लवेतसः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लनिशा, स्त्री, (अम्लरसे निःशेषेण शेते, अम्ल + नि + शी + ड + स्त्रियां टाप् ।) शटी । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लपञ्चफलं, क्ली । अम्लरसयुक्तपञ्चप्रकारफलं । तद्यथा । कोलं १ दाड़िमं २ वृक्षाम्लं ३ चुक्रिका ४ अम्लवेतसं ५ ॥ मतान्तरे । जम्बीरं १ नारङ्गं २ अम्लवेतसं ३ तिन्तिड़ीकं ४ वीजपूरं ५ । इति राजनिर्घण्टः ॥
("कोलञ्च दाड़िमञ्चैव वृक्षाम्लं चुक्रिका तथा ।
अम्लवेतसमित्येतदम्लपञ्चफलं स्मृतम्" ॥
"जम्बीरं नागरङ्गञ्च तथाम्लवेतसं पुनः ।
तिन्तिड़ीकं वीजपूरमम्लपञ्चफलं स्मृतम्" ॥)

अम्लपत्रः, पुं, (अम्लं पत्रं यस्य ।) अश्मन्तकवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लपत्री, स्त्री, (अम्लं पत्रं यस्याः सा, ङीप् ।) पलाशीलता । क्षुद्राम्लिका । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लपूरं, क्ली, (अम्लेन अम्लरसेन पूर्य्यते, पूर + कर्म्मणि घञ् ।) वृक्षाम्लं । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लफलं, क्ली, (अम्लं फलं यस्य ।) वृक्षाम्लं । इति राजनिर्घण्टः ॥ तेंतुल इति भाषा ।

अम्लफलः, पुं, (अम्लं फलं यस्य सः ।) आम्रवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लभेदनः, पुं, (अम्लार्थं भिद्यतेऽसौ, अम्ल + भिद् + कर्म्मणि ल्युट् ।) अम्लवेतसः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लरुहा, स्त्री, (अम्लाय रोहति, अम्ल + रुह् +